

30. YILDÖNÜMÜNDE 12 EYLÜL DARBESİ VE İŞÇİ SINIFI

Mülkiye Dergisi, Güz 2010, Cilt XXXIV, Sayı 268, s.43-74

30. YILDÖNÖMÖNDE 12 EYLÖL DARBESİ VE İŞÇİ SINIFI

12 Eylül darbesi, Türkiye'deki ABD üslerinin yeniden açılması, 24 Ocak istikrar programının uygulanmasının sağlanması, ulusötesi sermayenin gereksinim duyduğu ucuz işgücünün temin edilmesi ve sosyalist/komünist hareketinin kitle gücünün yok edilmesi amacıyla yapıldı. Darbe sonrasında en temel sendikal hak ve özgürlüklerin kullanılması engellendi. DİSK ve bağı sendikalarla, bazı bağımsız sendikaların faaliyetleri durduruldu. Sendikacılar da işkenceden geçirildi ve tutuklandı. Türk-İş ve Hak-İş konfederasyonları darbeyi destekledi. 1982 Anayasası ve kabul edilen diğer mevzuatla, darbe sonrasındaki dönemde de sendikal hak ve özgürlükler üzerindeki kısıtlamaların devamı sağlandı. 1980-1983 döneminde sendikal işçi sayısında önemli bir azalma olmadı. Gerçek ücretlerde de önemli bir düşüş gerçekleşmedi. Türkiye tarihinin bu karanlık döneminde işçi sınıfına indirilen darbe, etkilerini günümüzde de sürdürmektedir. Ancak darbe döneminde ve onu izleyen ANAP iktidarı döneminde işçi sınıfına yönelik saldırılar, işçi sınıfının tavrında 1980'li yılların sonlarında önemli bir dönüşüme, sınıf bilincinin ve mücadelesinin gelişmesine yol açtı.

Anahtar sözcükler: 12 Eylül darbesi, 24 Ocak istikrar programı, DİSK, Türk-İş, Hak-İş, 1982 Anayasası, ANAP, sendikal hak ve özgürlükler.

The 12 September coup d'etat was realised to reopen the US bases in Turkey, to implement the 24 January austerity program, to supply the cheap labourpower needed by transnational capital and to destroy the power of the socialist/communist movement within the masses. Following the coup, the exercise of the most fundamental trade union rights and freedoms was prevented. The activities of DİSK (Confederation of Progressive Trade Unions of Turkey) and affiliated unions and of some autonomous trade unions were suspended. Trade unionists were tortured and arrested. Türk-İş and Hak-İş Confederations supported the coup d'etat. By the 1982 Constitution and the enacted other legislation, the preservation of the restrictions on the trade union rights and freedoms was guaranteed. There was no serious reduction in the number of trade union members in the 1980-1983 period. There was also no important fall in the real wages. The impact of the blow on the working class in Turkey during this dark period is still effective. However, the attacks on the working class during the coup period and during the ensuing Motherland Party rule period led to an important change in the attitudes of the working class, to the development of class consciousness and struggle at the end of the 1980s.

Keywords: 12 September coup d'etat, 24 January austerity program, DİSK, Türk-İş, Hak-İş, 1982 Constitution, Motherland Party, trade union rights and freedoms.

12 Eylül Darbesi Niçin Yapıldı

Türkiye tarihine kara bir sayfa olarak geçen 12 Eylül darbesi, işçi sınıfıyla doğrudan ve dolaylı olarak bağlantılı dört ana etmen nedeniyle gündeme geldi.

Kamuoyunda yeterince tartışılmayan en önemli etmen, ABD'nin Sovyetler Birliği'ni gözetlemek açısından Türkiye'deki üs ve tesislerine duyduğu gereksinimdi. İkinci etmen, Türkiye ekonomisinin 1929 yılından beri uyguladığı ithal ikameci sanayileşme modelinin 1977 yılından itibaren ciddi bir çıkmaza girmesi ve ihracata dönük sanayileşme modeline geçilmesi talebiydi. Üçüncü etmen, ulusötesi sermayenin uygulamaya soktuğu yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde Türkiye gibi ülkelerin ucuz işgücü kaynağı olarak kullanılması isteği idi. Dördüncü etmen ise, Türkiye'de sosyalist/komünist hareketlerin ülke tarihinde ilk kez büyük bir kitle gücüne erişmiş olmasıydı.

1972 yılında ABD ile Sovyetler Birliği arasında Stratejik Silahları Sınırlandırma Antlaşması (SALT 1) imzalanmıştı. 1975 yılında ise Helsinki Nihai Senedi imzalandı. Bu iki belge, Soğuk Savaş'ta bir yumuşama (Detante) anlamına geliyordu. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin bu belgelerde üstlendiği yükümlülükleri yerine getirip getirmediğinin izlenmesinde Türkiye'deki ABD üslerinin büyük önemi vardı.

Bülent Ecevit'in başbakanlığındaki koalisyon hükümeti 1 Temmuz 1974 tarihinde haşhaş ekimini serbest bıraktı. Güney Kıbrıs'taki faşist darbeden sonra, 20 Temmuz 1974 günü, Türk Silahlı Kuvvetleri, uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan hakları kullanarak, Kıbrıs'a çıktı. ABD bu dönemde Vietnam Savaşı'nda yenilmiş olmanın travmasını yaşıyordu. ABD, uluslararası düzeyde itibarının sarsıldığı bir dönemde Türkiye'den gelen bu sıradışı ve beklenmedik tavra silah ambargosuyla yanıt verdi. 30 Aralık 1974 tarihinde ambargo kararı alındı. Satışlar 5 Şubat 1975 günü durduruldu. 200 milyon dolarlık bir yardım da askıya alındı.

Ecevit Hükümeti 19 Eylül 1974 tarihinde istifa etmişti. Ara dönemde Sadi Irmak Hükümeti vardı. Milli Savunma Bakanlığı, 9 Şubat 1975 tarihinde, ABD yardımının kesilmesi durumunda ABD üslerinin kapatılacağını açıkladı. 31 Mart 1975 tarihinde kurulan ve Süleyman Demirel'in başbakanlığındaki Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti de aynı tavrı sürdürdü. Bu süreçte Türkiye, dışişleri tarihimize onurlu birer sayfa olarak geçecek iki adım

attı. Adımlardan birincisi, Kıbrıs'tan çekilme baskılarının arttığı bir dönemde, 13 Şubat 1975 günü Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulmasıdır. İkincisi ise 25 Temmuz 1975 günü ABD ile Türkiye arasındaki askeri işbirliği anlaşmasının tek tarafı olarak feshedilmesidir.

Bu kararlar Türkiye'deki 21 Amerikan üssü ve tesisinin faaliyeti durduruldu ve bu tesisler Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tam denetim ve gözetimine devredildi. *Hürriyet Gazetesi*'nin 26 Temmuz 1975 tarihli sayısının manşeti şöyleydi: ÜSLERE EL KOYDUK. “Hürriyet” imzalı başyazıda da şunlar söyleniyordu: “Türkiye için artık Amerika yok... Bizim kiralık toprağımız yoktur. Önce ikili anlaşmaların sona erdiğini dünya bilmek zorundadır. Türkiye'deki tatlı Amerikan efsanesi kökünden yıkılmıştır. Amerika artık sevimsiz veya çirkin değil, üstelik hain hale gelmiştir... Kim ne derse desin; artık Türkiye için pek çok şey vardır, fakat Amerika yoktur... Dost Amerika, dünden itibaren yerini hain Amerika'ya terk etmiştir.”

Hürriyet'in ilk sayfasında, Ecevit'in şu açıklaması yer alıyordu: “Amerika'nın tutumu Dünyu-u Umumiye'den daha kötü.” *Hürriyet*'in haberine göre, Genelkurmay Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, feshedilen anlaşmaların hükümlerini gözden geçirmişler ve Amerikalıların 10 noktada özetlenen ayrıcalıklarının sona erdirme kararı almışlardı. Bunlardan onuncusu şöyleydi: “Üslerdeki dinleme cihazları ve demirperde gerisi ülkelere hitaben yayın yaptığı öne sürülen radyo istasyonlarının çalışmalarına son verilecektir.”

27 Temmuz 1975 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*'nin manşeti, “El konulan üslere yalnız Türk bayrağı çekildi; Türk birlikleri, üsler çevresinde tedbir aldı” idi. 27 Temmuz 1975 tarihli *Milliyet*'in manşeti de, “Üslerdeki ABD bayrağı indi, Türk bayrağı çekildi” biçimindeydi.

Yapılan girişimler sonucunda, 26 Mart 1976 tarihinde Türkiye ile ABD arasındaki Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, iki ülkenin dışişleri bakanları Çağlayangil ve Kissinger tarafından imzalandı. Ancak ABD Kongresi 1977 yılı Ocak ayında bu anlaşmayı onaylamayı reddettiği için, anlaşma yürürlüğe girmedi.

ABD bu süreçte İran'daki üslerini etkili bir biçimde kullanıyordu. Ancak İran karışıkça, ABD'nin Türkiye'ye karşı tavrı değişti. Ambargo, bir süreç içinde yumuşatıldı ve 12 Eylül 1978 tarihinde kaldırıldı.

İran'da karışıklıklar artınca, ABD, 1978 yılında işbaşına gelen Ecevit Hükümeti'ne baskı yapmaya başladı. 21 Ocak 1979 günlü *Cumhuriyet Gazetesi*'nde yer alan bir haberin başlığı şöyleydi: "İran'daki durum nedeniyle Türkiye'de olan ABD üslerinin geliştirilmesi istendi." 11 Şubat 1979 tarihli *Hürriyet Gazetesi*'ndeki haber ise daha açıktı: "İran'ın dinleme boşluğunu ancak Türkiye doldurur."

Bu arada Afganistan'da komünistler bir askeri darbe aracılığıyla iktidara geldiler; ancak ülkeye hakim olamayınca, 1979 yılı Aralık ayında Sovyetler Birliği silahlı kuvvetleri Afganistan'ı işgal etti. Böylece Sovyetler Birliği, petrol ve doğalgaz kaynakları açısından çok önemli olan Ortadoğu'ya daha da yaklaşmış oldu. ABD bu gelişmeler karşısında, ABD'nin Ortadoğu'daki petrol çıkarlarına yönelik bir saldırının savaş nedeni kabul edileceğini ifade eden Carter doktrinini açıkladı ve 1991 ve 2003 Irak operasyonlarında kullanılan ordunun (CENTCOM) ilk biçimini oluşturdu.

Ancak Ecevit Hükümeti üsleri tümüyle yeniden açma konusundaki bu baskılara direndi. Arkasından, Ecevit Hükümeti'nin düşürülmesi operasyonu başlatıldı. İktidara, dışarıdan destekli Demirel azınlık hükümeti geldi.

ABD ile Türkiye arasında savunma ve işbirliği anlaşması 29 Mart 1980 tarihinde imzalandı. Ancak Başbakan Demirel, bu anlaşmayı Meclis onayından geçirmediği için anlaşma yürürlüğe girmedi ve ABD, elinden alınmış olan üslerine kavuşamadı.

12 Eylül 1980 darbesi sonrasında ise tüm bu sorunlar çözüldü. 18 Kasım 1980 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Türkiye ile ABD arasında dışişleri bakanları düzeyinde imzalanmış olan bu anlaşma onaylandı ve 1 Şubat 1981 tarihli *Resmi Gazete*'de de yayımlanarak yürürlüğe girdi. ABD, üslerine kavuştu.

Türkiye'deki ABD üslerinin yeniden açılmasına tüm sosyalist/komünist örgütler ve DİSK karşı çıkıyordu. DİSK, bu tarihlerde sosyalist/komünist örgütlerin kitle hareketleri gerçekleştirebildiği en önemli örgütlenmeydi.

İkinci etmen, ithal ikameci sanayileşmeden ihracata dönük sanayileşme modeline geçilmesiydi. Bu amaçla kabul edilen 24 Ocak kararları işçi-işveren ilişkilerinde ciddi bir sertleşmeye yol açtı.

Kenan Evren 1991 yılında 24 Ocak ile 12 Eylül ilişkisini şöyle anlatıyordu:¹ “Eğer 24 Ocak kararları denen kararların arkasından 12 Eylül dönemi gelmemiş olsaydı, o tedbirlerin fiyasko ile sonuçlanacağından hiç şüphem yoktu. Böyle sıkı bir askeri rejim sayesinde o tedbirler meyvesini vermiştir.”

24 Ocak kararlarından sonra özel sektörde grevler hızla arttı. Ayrıca, bazı kamu kesimi işyerlerinde siyasal kaygı ve hesaplarla işçi çıkarma uygulamalarına karşı büyük direnişler gerçekleşti.²

1981 yılında genel seçimler yapılacaktı. Azınlık hükümetinin başında bulunan Süleyman Demirel, 24 Ocak istikrar programının parlamenter düzen içinde çok ciddi bir istikrarsızlık yarattığını görerek, 1980 yılı Temmuz sonu ve Ağustos başında kamu kesimi toplu sözleşme görüşmelerinde bu politikaları terk etti. Darbenin yaklaştığını sezip toplu sözleşme imzalayan sendikalar açısından bakıldığında, kamu kesiminde 1964 yılından beri en başarılı toplu sözleşmeler imzalandı. Örneğin, Karayolları Genel Müdürlüğü işyerlerinde çalışan işçilerin brüt yevmiyeleri (1980 Ocak fiyatlarıyla) 1980 Şubat’ında 347 TL iken 1 Mart 1980 tarihinden geçerli olmak üzere 651 TL’ye yükseldi.³ 1980 yılında kamu kesiminde toplu sözleşme yapmak için Başbakanlık Toplu İş Sözleşmesi Koordinasyon Kurulu’na başvuran sendikaların toplu sözleşme kapsamındaki işçi sayısı 568.341 idi. Bu işçilerin 475 bini Türk-İş’e, 45 bini DİSK’e bağlı sendikalara üyeydi. 12 Eylül öncesinde bazı sendikaların muhtemel gelişmeleri sezerek imzaladıkları toplu iş sözleşmelerinin kapsamında bulunan işçi sayısı 264.179 oldu. Bunların 209 bini Türk-İş’e bağlı sendikalarda örgütlüydü.⁴

İthal ikameci sanayileşme modelinden, ulusötesi sermayenin ve gelişmiş kapitalist ülkelerin istekleri doğrultusunda ihracata dönük bir sanayileşme modeline geçilmesi, Türkiye işçi sınıfı hareketi açısından son derece önemli etkiler yaptı.

¹ *Milliyet*, 7 Ocak 1991.

² 1980 yılı Ocak ve Şubat aylarında İzmir’de TARIŞ olayları ve Şubat ayında Antalya’da Antbirlik olayları için bkz. Canan Koç ve Yıldırım Koç (2008). *DİSK Tarihi, 1967-1980. Efsane mi, Gerçek mi?*, Ankara: Epoy Yayınları, s.568-578 ve 582-583 ve ayrıca Yıldırım Koç (1984). “Türkiye’de 1974-1980 Döneminde Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinde İşçi-İşveren İlişkileri,” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Özel Sayı II, Prof.Dr.Cavit Orhan Tütengil’in Anısına Armağan*, İstanbul, 1984, s.367-403.

³ Yol-İş Sendikası (1992). *4. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara: s.302.

⁴ Fikret Yağmur (1981). *Kamu Kesimi Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Çalışmaları Raporu*, Ankara: DPT Sosyal Planlama Dairesi Planlama Şubesi Yayınları.

İthal ikameci sanayileşme modelinde sendikacılık nisbeten kolaydı. İç pazar, dış rekabete karşı korunmuştu. Özellikle iç pazarın hızla genişlediği koşullarda, korunmuş bir iç pazara üretim yapan ve uluslararası pazarlara açılmaya zorlanmayan sanayici, işçilik maliyetlerini fazla dikkate almak zorunda değildi. Sanayici, işgücü maliyetindeki artışları, mal fiyatlarına fazlasıyla ekleyebiliyordu. Türkiye’de 1960’lı ve 1970’li yıllarda her türlü tüketim malına ve özellikle de dayanıklı tüketim mallarına olan talep hızla büyüyordu. Bu dönemde birçok köye elektrik götürüldü. Köye elektrik gitmesi, önce buzdolabı ve televizyon, ardından çamaşır makinesi talebini sıçratıyordu. Sanayicinin sorunu, parça ithalatı için gerekli döviz bulmak ve üretimi aksamaksızın sürdürebilmektir. Bu nedenle işyerinde işçilerle bir sorun yaşanmasının önlenmesi için gereken çaba gösteriliyordu.

Türkiye’nin döviz gereksiniminin dışa bağımlı kapitalist sistem içinde başka yollarla çözümünün mümkün olmadığı koşullarda kabul edilen ihracata dönük sanayileşme modelinde ise sanayicinin uluslararası rekabete/pazarlara açılması ve döviz kazanması isteniyordu. Ayrıca, iç pazarın bir süreç içinde uluslararası rekabete açılması, korumanın kaldırılması da gündemdeydi. Türkiye’deki sanayici yüksek faizle kredi kullanıyor, enerjisini pahalıya satın alıyor, araştırma ve geliştirme yatırımları yapmadığından teknoloji geliştiremiyor ve emek üretkenliğini artıramıyor, birçok girdisini ulusötesi şirketlerden pahalıya alıyordu. Uluslararası rekabete girmek, ihracat yapmak ve ülke içinde ithalatla rekabet etmek isteyen sanayicinin oynayabileceği tek değişken, işçilik maliyetleriydi. Kamu sektöründe ise artan giderlerin ve kamu açıklarının azaltılabilmesi için işçilik giderlerinin azaltılması isteniyordu. Nitekim 24 Ocak kararları sonrasında bu alanda kısıntılar gündeme geldi. Parlamenter sistem içinde bu amaca ulaşamayınca, 12 Eylül darbesinin altyapısının bir unsuru daha oluştu.

12 Eylül Darbesi öncesinde Türkiye işçi sınıfını etkileyen diğer bir gelişme, Türkiye sosyalist/komünist hareketinin ilk kez 1975-1980 döneminde yüzbinlerce insanı etkileyebilecek ve yönlendirebilecek bir güce kavuşmasıydı. Bu örgütlerin bir bölümünün Sovyetler Birliği ile doğrudan ilişkileri vardı. Bir bölümü ise iktidarı almak için silahlı eylemi temel alıyordu. Bazı kentlerin bazı bölümleri ve hatta bazı ilçe ve iller, “kurtarılmış bölge” konumundaydı.

Bu yıllarda Kürt sosyalistlerinin ve milliyetçilerinin de etkisi arttı. Güneydoğu Anadolu’da bazı bölgeler bu örgütlenmelerin etkisi altına girdi. Bu örgütlenmeler, aşiretler arasındaki çelişkilerden de yararlanarak, “kurtarılmış bölgeler” oluşturabildiler.

Sosyalist/komünist hareketlerin kitlesel güce erişmeleri ve Türkiye-ABD ilişkilerinin bozulmasıyla birlikte terör olayları tırmandırılmaya başlandı. Terör olayları, İran'ın ABD etkisinden çıkmasıyla birlikte kitlesel nitelik kazandı.

19 Nisan 1978 günü Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu'nun evine gönderilen bomba patladı ve Fendoğlu ile yakınları öldürüldü. Ardından başlayan olaylar 3 gün sürdü; 100'den fazla işyeri ve konut yakıldı; 1000 bina zarar gördü. 250 kişi gözaltına alındı. Güvenliği 5000 asker sağlayabildi. 3-7 Eylül 1978 günleri Sivas olaylarında 9 kişi öldü, 115 kişi yaralandı. 3-5 Aralık 1978 tarihlerindeki Elazığ olaylarında 5 kişi öldürüldü. 19-24 Aralık 1978 tarihlerindeki Kahramanmaraş olaylarında 105 kişi öldü, 176 kişi yaralandı, 210 işyeri ve ev tahrip edildi. 25-27 Haziran 1979 günleri ortaya çıkan Manisa olaylarında 4 kişi öldürüldü. 2-10 Temmuz 1980 günleri çıkan Çorum olaylarında ise 26 kişi hayatını kaybetti.

26 Aralık 1978 ile 11 Eylül 1979 tarihleri arasındaki olaylarda 869 vatandaş ve 29 güvenlik görevlisi öldürüldü, 3633 kişi yaralandı. 12 Eylül 1979 ile 11 Eylül 1980 tarihleri arasında 2677 vatandaş ve 135 güvenlik görevlisi öldürüldü ve 6784 kişi yaralandı.

Darbeye İşçi Sınıfının Tepkisi

1980 yılı Ekim ayı itibariyle Türkiye'de gelir getirici bir işte çalışan 18,5 milyon kişinin 6,2 milyon ücretliydi. Ücretlilerin faal işgücüne oranı yüzde 33,5 idi. Kendi hesabına çalışanların sayısı 2 milyon 277 bin, ücretsiz aile çalışanlarının sayısı ise 7 milyon 860 idi. Kırsal bölgelerde veya kentlerde kendi işinde çalışanlar ve onlara işyerinde yardım eden aile bireyleri, gelir getirici bir işte çalışanların 54,8'ini oluşturuyordu (10 milyon 137 bin kişi). Türkiye'de küçük burjuvazi hâlâ nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu. Ayrıca, ücretli çalışanların bir bölümünün de üretim araçları mülkiyetiyle ilişkisi belirli bir ölçüde devam ediyordu.⁵

Kenan Evren 12 Eylül günü radyo ve televizyonlarda yaptığı konuşmada sermaye yanlısı tavrını açıkça ifade etti:⁶ “Çalışkan ve vatanperver Türk işçisinin ekonomik koşullar

⁵ DİE (1984). *Genel Nüfus Sayımı, 12.10.1980, Sosyal ve Ekonomik Nitelikler*, Ankara: Yay.No.1072.

⁶ Kenan Evren (1981). *Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in 12 Eylül 1980'den Sonra Yaptığı Konuşmalar (12 Eylül 1980-17 Ocak 1981)*, Ankara: s.14-15.

çerçevesinde her türlü hakları korunacaktır. Ancak, temiz Türk işçisini sömüren, onları kendi ideolojik görüşleri istikametinde kullanmak için her türlü baskı oyunlarına başvuran, işçinin hakkı yerine kendi menfaatlarını ön planda tutan bazı ağaların bu faaliyetlerine asla müsaade edilmeyecektir. Tüm işverenlerin iş barışının koşullarını sağlayacak esaslardan ayrılmadan üretimin artırılması ve ihracata yönelik gayretlerin gelişmesine yardımcı olmaları için her türlü tedbir alınacaktır.”

Kenan Evren, 16 Ocak 1981 günü Adana’da yaptığı konuşmada da, adını vermeden DİSK’e bağlı Genel-İş Sendikası’na yönelik iddialarda bulundu; bazı sendikacıların lüks yaşantılarından örnekler verdi ve “sendika ağaları” kavramını kullanarak, sendikaların denetlenmesi gerektiğini ileri sürdü. Sonra da, bir otelde çalışan işçinin ücretiyle kendi aylığını karşılaştırdı:⁷ “İstanbul’da bir otelde, otelin ismini vermeyeceğim, çalışan metrotelin maaşı, aldığı ücret 100 bin lira. Eline geçen 57 bin lira. Benim elime geçen 40 bin lira. Sayın vatandaşlarım, bu adalet değildir. Bir otelde, diğer bir otelde çalışan şef garsonun eline geçen net 47 bin lira, diğer bir garsonun o otelde eline geçen net para 36 bin lira. Başka bir otelde 35 bin lira. Başka bir otelde 30 bin lira, bunlar eline geçen net paralar. Ayrıca, bahşişler buna dahil değil. Ondan sonra, tutuyorlar bunları yapanlar, karşımıza geçip sosyal adaletten bahsediyorlar. Bu mu sosyal adalet?”

12 Eylül Darbesi’nin yaklaştığı seziliyordu. CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit 6 Eylül 1980 günü İstanbul’da Petrol-İş Sendikası’nın genel kurulunda konuştu. Ecevit, Türkiye’de demokrasiye ilişkin bazı değerlendirmelerin ardından şu uyarılarda bulundu:⁸

“Sonunda korkarım ki biri çıkar, düdüğü çalar, ‘oyun bitti, herkes evine’ der ve bir anlamsız oyuna dönüşen demokrasi de böylece sona erer... Tribünlerden sahaya ininiz! İşçi hareketinin ortak politikasını ve stratejisini Anayasa ve yasalar çerçevesinde saptayınız! Yalnız işçileri değil, tüm çalışanları, köylüsü ile, memuru ile, emeklisiyle tüm çalışanları ve çalışarak hayatını kazanmış olanları düşünerek, gözeterek, elbette ülkenin içinde bulunduğu bunalımı da gözeterek bu stratejiyi saptayınız! Birlikte izleyiniz! O zaman siz de kurtulursunuz, toplum da kurtulur, demokrasi de kurtulur, devlet de kurtulur. Demokrasimiz o zaman gerçek demokrasi olur; işleyen ve halka mutluluk getiren bir demokrasi olur ve sahadaki kavga da o zaman biter. ‘Yorgan gider kavga biter’ değil; yorgan büyür, kavga öyle biter. Ekmek büyür, hakça bölüşülür, kavga öyle biter.”

⁷ Kenan Evren (1981), s.141-143, 145.

⁸ Cüneyt Arcayürek (1986). *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor – 10, Demokrasi Dur 12 Eylül 1980 Nisan 1980 – Eylül 1980*, Ankara: Bilgi Yayınevi, s.365-369.

DİSK ve Maden-İş, darbeyi 11 Eylül günü biliyordu. Maden-İş'in avukatlarından Rasim Öz'ün, kendisiyle 12 Eylül 2004 tarihinde yapılan görüşmede anlattığına göre, darbe haberi Maden-İş Genel Merkezi'ne bir astsubay kanalıyla 11 Eylül 1980 günü ulaştı. Böylece Maden-İş Yürütme Kurulu üyelerinin güvenliği sağlandı. Ayrıca, darbeden sonra, Kemal Daysal tarafından kaleme alınan ve grevci işçilere 15 Eylül değil de 16 Eylül'de işbaşı yapmaları çağrısında bulunan bir bildiri, bazı fabrikalarda dağıtıldı.⁹

DİSK yönetiminin darbeyi bir gün önceden bildiğinin saptanabilen iki de yazılı belgesi vardır. DİSK yöneticilerinden Demirhan Tuncay, *Cumhuriyet Gazetesi*'nden Mustafa Ekmekçi ile yaptığı görüşmede, darbeyi haber aldıklarını, CHP Genel Merkezi'ni arayarak Bülent Ecevit'le konuşmak istediğini, Ecevit'in orada bulunmaması üzerine Mustafa Üstündağ ile görüştüğünü ve kendisine darbe haberini verdiğini söylemiştir.¹⁰ DİSK Genel Sekreteri Fehmi Işıklar da *Cumhuriyet Gazetesi*'nden Lütfü Oflaz'a 3 Haziran 1992 günü şu bilgiyi veriyordu:¹¹ "11 Eylül günü ihtilal olacağına ilişkin bir haber almıştık." Bu makalenin yazarı da 11 Eylül 1980 günü DİSK Genel Merkezi ile yaptığı telefon görüşmesinde, 13 Eylül günü darbe olacağını öğrenmişti.

Ancak darbeyi bilen DİSK, darbenin yapılacağını kamuoyuna açıklamadı; darbeye karşı bir direniş örgütlemeye çalışmadı. Bunun bazı nedenleri vardır.

DİSK, sosyalist/komünist yapılanmaların DİSK içindeki kavgası nedeniyle iyice zayıflamıştı. Ayrıca, DİSK ve bağlı sendikalarda etkili olan sosyalist/komünist yapılanmaların Türk Silahlı Kuvvetleri'ne direnecek gücü ve bu konuda bir kararı yoktu. TBMM'nin kapatılmasına; AP, CHP, MHP, MSP ve diğer partilerin faaliyetlerinin durdurulmasına bu örgütlerin yöneticilerinden de bir tepki gösterilmemişti. İşçilerde de bir direniş eğilimi yoktu. Ayrıca, insanlar genellikle kendi deneyimleriyle hareket ederler. DİSK'in darbelere ilişkin en yakın deneyimi, 12 Mart'a ilişkindi. 12 Mart Darbesi sonrasında DİSK ve bağlı sendikalar aleyhine bir dava açılmamış, bu örgütlerin yöneticileri kötü muameleye maruz bırakılmamıştı. Darbeyi sessizce kabullenenler, kısa bir süre hapisliğin ardından özgürlüklerine kavuşmuştu. 12 Eylül'ü 12 Mart'ın ışığında değerlendirenler, sessiz kalarak belayı savuşturma yolunu

⁹ Barış İ. Öz (2005). *Kalkınma Sürecinde Sektörel/Sendikal Dinamikler Örnek Olay: Türkiye Maden-İş Sendikası*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, s.81.

¹⁰ Mustafa Ekmekçi, "Bir Sendikacının Anlattıkları," *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1991

¹¹ Lütfü Oflaz, "Ünlüler İşkenceyi Anlatıyor," *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1992.

benimsedi. DİSK ve bağı sendikaların yöneticilerine ve işyeri sendika temsilci ve baştemsilcilerine teslim olmaları çağrısı yapılıncaya, birçok insan Selimiye Kışlası'nın önünde sıraya girdi. Beklenen, kısa bir sorgulamanın ardından serbest bırakılmalarıydı. Ancak kötü muamele olmaksızın kısa sürede tahliyeyi bekleyenler, işkencelerin ardından yıllarca hapis yattılar.

Sendikacılardan gözaltına alınanların toplam sayısı 1955 idi. Bu kişilerin 590'ı Maden-İş, 285'i Tekstil, 100'ü Dev Maden-Sen, 100'ü Lastik-İş sendikalarındandı. İşyeri sendika temsilcilerinin bir bölümü Ekim ayında özgürlüğüne yeniden kavuştu. 1980 yılı Aralık ayı ortalarında DİSK ve bağı Sendikalara üye tutuklu sendikacı sayısı 600 dolayındaydı. Tutuklamalar 1981 yılında da devam etti.

Töb-Der, Tüm-Der, TMMOB, TTB gibi örgütlenmelerin direnme gücü daha da azdı ve bir tepki göstermediler.

Türk-İş yöneticilerinin önemli bölümü darbeyi sevinçle karşıladı. 12 Eylül darbesi sonrasında Türk-İş yöneticilerinin tavrı utanç vericidir.

Türk-İş Genel Merkez Yönetimi ve üye sendikaların büyük çoğunluğu 12 Eylül askeri darbesini destekledi. Darbe öncesinde sendikacıların da hedef haline gelmiş olması, sağ-sol saflaşmasının sendikalarda önemli bölünmelere yol açması ve toplumda genel bir huzursuzluğun hakim olması ve bazı sendikacıların solcuları tasfiye etme umutları gibi nedenlere bağı olarak, Türk-İş askeri darbeye destek verdi. Türk-İş'in geleneksel partilerüstü politika anlayışı da bu tavrı pekiştirdi. Ancak, işçiler arasında darbe konusundaki yaygın eğilim de Türk-İş yönetiminin tavrından farklı değildi.

12 Eylül 1980 askeri darbesinin hemen ardından, Türk-İş Genel Başkanı İbrahim Denizci, Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Kenan Evren'e aşağıdaki mesajı gönderdi:¹²

“Türk-İş topluluğu, zat-ı devletlerinizin bildirisinde de açıkça yer aldığı üzere, ülkemizin huzuru, devletimizin bütünlüğü ve milletimizin bölünmezliğini sağlamak amacıyla Türk Silahlı Kuvvetlerimizi yönetime bütünü ile el koyma mecburiyetinde bırakan bir gerçekle karşı karşıya bırakıldığının bilinci içindedir.

¹² Bu ve benzeri alıntılar için bkz. Yıldırım Koç (1995). *Teslimiyetten Mücadeleye Türk-İş (1980-1992)*, Öteki Yayınevi.

“Atatürk ideallerini kendisine şaşmaz rehber olarak kabul eden Türk işçi hareketi kısa zamanda Anayasa ve ilgili kanunlarda değişiklik yapılarak demokrasiye geçişin sağlanacağı, işçi haklarının korunacağı yolundaki teminatınızı memnuniyetle karşılamış bulunmaktadır.

“Millletin bağrından çıkan ordumuzun tam bir bütünlük içinde milletimize huzur ve güven veren bu davranışının milletimiz ve memleketimiz için hayırlı olmasını temenni ile Türk-İş topluluğu adına saygılarımı arz ederim.”

Türk-İş’in üye sendikaların çoğunun genel başkanlarından oluşan Yönetim Kurulu da benzer bir tavır benimsedi. Yapılan açıklamada şöyle deniliyordu: “Milli Güvenlik Konseyi adına Sayın Devlet Başkanının ifade ettiği gibi, ülkemizde devlet otoritesini yeniden hakim kılabilmek, ülkeyi yaşanılır hale getirmek, can ve mal güvenliğini korumak ve Türk demokrasisini gerçek ve sağlam temeller üzerine oturtmak hiç şüphesiz büyük vatandaş topluluğunun da ciddi özlemi haline gelmiştir. Türk-İş Yönetim Kurulu..., 12 Eylül’den sonra, yurdumuzun en büyük işçi kuruluşu olarak Milli Güvenlik Konseyi’ne yardımcı ve destek olmayı bir vatanperverlik saymakta”dır.

Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide de, askeri yönetim döneminde sosyal güvenlik bakanlığı görevini kabullendi ve sürdürdü. Sadık Şide’nin darbe hükümetinde Sosyal Güvenlik Bakanı olarak görevlendirilmesi, Türk-İş’e bağlı sendikaların çoğunun genel başkanlarından oluşan Türk-İş Başkanlar Kurulu tarafından şöyle onaylandı:¹³ “Yönetim Kurulumuz, tam bir bütünlük içinde, Sayın Şide’nin Sosyal Güvenlik Bakanı olarak hükümette görev almasının işçi hakları ve çıkarları yönünden taşıdığı önemi iyi bilmekte ve kendisini tam bir dayanışma ile desteklemektedir.” *Türk-İş Dergisi*’nin Ocak 1981 sayısında da şu değerlendirme yer alıyordu:¹⁴ “12 Eylül’den sonra, Türk Silahlı Kuvvetleri adına yönetime el koyan Milli Güvenlik Konseyi’nin kurduğu sivil hükümette Türk-İş Genel Sekreteri olan değerli arkadaşımızın da bakan olarak görevlendirilmesi, yasal düzenlemeler açısından önemli bir fırsatın Türk-İş topluluğu tarafından değerlendirilmesine vesile olacaktır.” Sadık Şide, Türk-İş’in 1982 yılı Mayıs ayında yapılan genel kurulunda Türk-İş genel sekreterliği görevine yeniden seçildi. 1983 yılı Aralık ayında yapılan genel kurulda da genel sekreterlik seçimini kazandı ve 1986 yılı sonuna kadar Türk-İş genel sekreteri olarak çalıştı.

Türk-İş Genel Başkanı İbrahim Denizcier, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 1982 yılında toplanan Uluslararası Çalışma Konferansı’nda yaptığı konuşmada şunları söyledi: “12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye’de olan şey bir darbe değildir; ülkenin Anayasasında belirttiği gibi,

¹³ Türk-İş (1982). *12. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara: s.334.

¹⁴ *Türk-İş Dergisi*, Ocak 1981, No.142, s.3-4.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin, normal komuta zinciri içinde ve bütünüyle birlikte, ülkedeki demokrasiyi korumak için meşru biçimde müdahale etmesidir... Ülkenin yeni Anayasası, Türk-İş'in de aktif katkılarıyla hazırlanmaktadır... Askerler, çeşitli vesilelerle, işçi haklarından asla geriye gitme olmayacağını açıkça belirtmişler ve söz vermişlerdir.”

Türk-İş İcra Kurulu 4 Kasım 1982 tarihinde yaptığı açıklamada, 7 Kasım 1982 günü yapılacak olan Anayasa Referandumunda “evet” oyu kullanın anlamına gelen bir tavır aldı. Genel Başkanı Şevket Yılmaz, 4 Kasım 1982 günü radyo ve televizyonlarda yaptığı konuşmada aynı çizgiyi sürdürdü.

Bu dönemde askeri yönetime yaranma çabası sendikacılar arasında yaygındı.

Diğer taraftan Türk-İş'e bağlı bazı sendikalar da 12 Eylül Darbesi sonrasında önemli sıkıntılar yaşadı.

İstanbul Yol-İş, İzmir Yol-İş, Diyarbakır Yol-İş, Petrol-İş, Deri-İş sendikaları belirli bir süre faaliyetten alıkondu. Sıkıyönetim mahkemelerince kapatılan ilk önemli sendika, tüzüğünde yer alan “işçi sınıfı bilimine dayalı genel eğitimi yaygınlaştırmayı,... sömürü ve soygunun ortadan kalkması için çalışmayı ve emekçi halkımızın ülkenin yönetimini ele almasını sağlamayı temel amaç edinir,” hükmü nedeniyle, Ankara Yol-İş'ti. Ankara Yol-İş hakkında, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 3 Numaralı Askeri Mahkemesi tarafından 20 Mayıs 1981 günü kapatılma kararı verildi. Ancak Askeri Yargıtay bu kararı 20 Ekim 1981 tarihinde bozdu ve görevsizlik kararı verdi. Dava beraatle sonuçlandı.

Bağımsız sendikalardan da kovuşturmaya uğrayan, faaliyeti durdurulan ve yöneticileri cezalandırılanlar oldu. Örneğin, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 1 no.lu Askeri Mahkemesi, 8.3.1982 günlü kararıyla Bank-İş Sendikası'nı kapattı, sendikanın bazı yöneticilerini 10 sene 8 ay ağır hapis, diğer bazı yöneticilerini ise 6 sene 8 ay ağır hapis cezasıyla cezalandırdı.¹⁵ Ceza Askeri Yargıtay tarafından da onaylandı ve hükümlüler hapis cezalarını yattılar.

Tüm Maden-İş Sendikası yöneticileri hakkında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 3 no.lu Askeri Mahkemesi'nde dava açıldı. Askeri savcı, Tüm Maden-İş yöneticilerinin sendikayı

¹⁵ İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 1 no.lu Askeri Mahkemesi'nin 8.3.1983 gün ve 1982/202 karar no.lu kararı, Gerekçeli Hüküm, s.22-23.

illegal bir örgüte dönüştürdüklerini ve “Marksist-Leninist ideolojiyi işçi kesiminde yaymak amacıyla faaliyet gösterdiklerini” ileri sürdü. 1977 yılında yapılan olağanüstü genel kurulda genel başkanlığa getirilen Kahraman Yılmaz’ın TKP-ML üyesi olduğu iddia edildi.¹⁶

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 1 no.lu Askeri Mahkemesi’nde Pat-Sat-İş (İstanbul Gıda ve İhtiyaç Maddeleri Satış İşçileri Sendikası) yöneticileri, DİSK’in tek tip demokratik tüzüğünü kabul ettikleri için yargılandı ve tutuklandı.¹⁷ Sanıklar 1982 yılı sonunda beraat ettiler.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 3 no.lu Askeri Mahkemesi’nde yargılanan Tümmetal-İş yöneticileri için, DİSK’in tek tip demokratik tüzüğünü benimsedikleri için 13-20 yıl hapis cezası istendi.¹⁸

Devrimci Bank-Sen hakkında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 3 no.lu Askeri Mahkemesi’nde dava açıldı. Askeri savcılık, sendikanın Türkiye İşçi Köylü Partisi’nin görüşleri doğrultusunda yönetildiğini ileri sürdü.¹⁹

Hak-İş Konfederasyonu da 12 Eylül Darbesi’ni destekledi. Bu gelişmeler Hak-İş’in bir belgesinde şöyle anlatılıyordu:²⁰

"12 Eylül öncesi günlerde, iller, ilçeler, köyler, mahalleler işgal edilmiş, rahatça Enternasyonal Marşı söylenmiş, Komünizm şiddet derecesine varmıştı. Sanayi tesisleri, fabrikalar çalışamaz hale gelmiş, yabancı ideolojiye bağlı işçi teşekkülleri ve bundan yararlanan sendika ağaları türemişti. Bu işçi örgütleri büyük şehirlerde kanlı meydanlar oluşturmuşlar ve bazı politikacılar bile hareketlere katılmışlardır. Bu durumlar karşısında TÜRK ordusu ülke yönetimine tümüyle el koymuş, 12 Eylül 1980 tarihi yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur... Harekatın ilk gününde yayımlanan Milli Güvenlik Konseyi'nin 7 No.lu bildirisıyla anarşiyi körükleyen, işçileri karanlık emelleri uğruna ve kendi menfaatları doğrultusunda yönlendiren sendika ve Konfederasyonlar faaliyetten men edildiler."

Hak-İş ve üye Sendikaların yöneticileri, faaliyetin durdurulması kararının ardından Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı aracılığıyla Milli Güvenlik Konseyi'ne ayrı ayrı başvuruda bulunarak, "12 Eylül öncesi anarşide" yer almadıklarını belirterek, faaliyete geçilmesine izin verilmesini arz etti. Milli Güvenlik Konseyi, 18 Şubat 1981 gün ve 45 sayılı kararıyla, Hak-İş

¹⁶ *Tercüman ve Hürriyet*, 23 Nisan 1982.

¹⁷ *Hürriyet*, 18 Haziran 1982.

¹⁸ *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1982.

¹⁹ *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1984.

²⁰ Hak-İş (1981). 3. Genel Kurul Çalışma Raporu, 19-20 Aralık 1981, Ankara: s.31.

ve bağı sendikaların faaliyetlerine izin verdi. Konfederasyon ve bağı sendikalar 20 Şubat 1981 tarihinde yeniden faaliyete geçti.

Hak-İş'in 19-20 Aralık 1981 günleri toplanan 3. Genel Kurulu, Genel Başkan Aziz Yılmaz'ın konuşmasıyla açıldı. Aziz Yılmaz şunları söyledi: "12 Eylül yönetiminin gerek ülkemiz içinde ve gerekse uluslararası münasebetlerdeki keskin ve kararlı tavrını gönülden destekliyoruz."

DİSK davasına İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi'nde 24 Aralık 1981 günü başlandı. Sıkıyönetim askeri savcılığının 25 Haziran 1981 tarihli iddianamesinde, DİSK'in 52 yöneticisi hakkında, Türk Ceza Kanunu'nun 146/1. maddesini ihlal ettikleri iddiasıyla, idam cezası istendi. İddianamede şöyle deniyordu: "Marksist-Leninist illegal bir ihtilal örgütünün üyeleri olarak işçi sınıfının iktidarına dayalı proletarya diktatörlüğünü kurmak, proletarya sosyalizmini gerçekleştirmek amacıyla, işçi sınıfının siyasi örgütü durumuna gelmiş bulunan DİSK öncülüğünde diğer emekçi ve orta katmanlarla birlikte devlet nizamını, anayasal düzeni, devletin temel kuruluşlarını ihtilalci yöntemlerle yıkmaya teşebbüs ettikleri, yukarıda tafsilatlı olarak belirtilen ve açıklamaları yapılan delillerden anlaşılması olduğundan, fiili ve hareketlerine uyan Türk Ceza Kanunu'nun 146/1. maddesi gereğince ayrı ayrı tecziyeleri" gerekmektedir.

İddianamede, DİSK'in 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası'nın 15/L maddesi ve 274 sayılı Sendikalar Yasası'nın 30/4. maddesi uyarınca kapatılması da talep edildi.

DİSK davasının ilginç özelliklerinden biri, ilk duruşmada "savaş hali" uygulamasına ve sanıkların herbirinin yalnızca birer avukatla temsil edilmesine karar verilmesiydi. 1982 yılı Ocak ayında sanık avukatları duruşma yargıcını ve savcıyı reddetti. İddianame 800 sayfayı aşırıyordu. İddianamenin okunması 67 gün aldı. 1982 yılı Nisan ayında sanıkların sorgusu başladı. DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk'ün sorgusu 109 gün sürdü. Abdullah Baştürk, yalnızca kendi genel başkanlık dönemini değil, DİSK'in geçmişinin tümünü savundu.

Daha sonraki aylarda 160 ayrı dava DİSK dosyası ile birleştirildi. Böylece davadaki sanıkların sayısı 1477'ye, hakkında idam cezası istenenlerin sayısı ise 78'e yükseldi.

Bu süreçte işçi sınıfı sessizdi. Bunun bir nedeni, 12 Eylül öncesinde yaşanan cinayetler ve baskılardı. Her gün 15-20 kişi öldürülüyordu. Hemen hemen herkes her an ölümle karşı

karşıya kalabiliyordu. Darbenin bu güvensiz ortamı sona erdireceği umudu ve beklentisi vardı. Ayrıca, darbeye ilişkin en küçük bir hoşnutsuzluk ifadesi bile büyük baskıyla önleniyor, suçlanan kişi işkenceden geçiriliyor, tutuklanıyor, işinden oluyordu. Sendikaların ve legal/illegal siyasal örgütlerin direnmediği koşullarda örgütsüz işçilerin direnmesi de olanaksızdı. Ayrıca, toplu iş sözleşmesi bağitlanmamış işçilere hemen yüzde 70 oranında zam yapıldı. Birçok işçi bir yılı aşkın süredir bağitlanamayan toplu iş sözleşmelerinin yürürlük başlangıç tarihinden geçerli olmak üzere toplu para aldı. Daha önce bağitlanmış toplu iş sözleşmelerinde ikinci yıl zammı, yüksek enflasyon beklentisi dikkate alınarak belirlenmişti. Enflasyon oranındaki düşmeyle birlikte, bazı işyerlerinde gerçek ücretlerde artış bile oldu. Sıkıyönetim komutanlıkları işten çıkarmayı önceden kendilerinden izin alınması koşuluna bağladı. Bir taraftan siyasal görüşleri nedeniyle işçiler ve memurlar işten atılırken, siyasal tavrı olmayan ve gelişmeleri sessizce izleyen işçilere, Türkiye tarihinde daha önce örneği görülmemiş bir iş güvencesi sağlandı.²¹ Bütün bu etmenler, işçilerin darbeyi sessizlikle kabullenmelerini sağladı.

Bu etmenlerin çoğu, işçi sınıfının memur statüsünde istihdam edilen kesimleri için de geçerliydi.

1980-1983 döneminde toplam sendikalı işçi sayısında önemli bir azalma olmadı.

12 Eylül darbesi öncesinde Türkiye’de 1,5 milyonun biraz üzerinde sendikalı işçi vardı. Darbe döneminde sistemli bir sendikasızlaştırma yaşanmadı; çünkü DİSK ve bağlı sendikaların faaliyeti durdurulmuştu; Türk-İş ve Hak-İş ise askeri yönetime boyun eğmişti, teslim olmuştu. 1982 Anayasasının çalışma yaşamına ilişkin hükümleri ile 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, teslim olan sendikal örgütlerin teslimiyet temelinde üye sayısının yüksek tutulmasını sağlamaya da yönelikti. Darbe döneminde DİSK’e bağlı sendikaların üyeleri, faaliyetini sürdüren sendikalara kaydı. Bazıları da yeni sendikalar kurdu. Ancak bu dönemde darbe yönetiminin ve sermayenin sistemli bir sendikasızlaştırma politikasından söz edilemez. Nitekim, 1984 yılında sendikalı işçi sayısı, darbe öncesindekinden çok farklı değildi.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Yıldırım Koç (2000). “12 Eylül Sonrasında İşçi Çıkarma Yasağı,” *Türkiye’de İşçiler ve Sendikalar (Tarihten Sayfalar)*, Ankara: Yol-İş Yayınları, s.231-253.

12 Eylül Sonrası Uygulamalar

Çalışma Bakanlığı'nın verilerine göre, en fazla işçinin greve çıktığı ve grevde geçen işgününün en yüksek olduğu yıllar şöyleydi: 1977 (15.682 işçi, 1 milyon 397 bin işgünü); 1979 (21.011 işçi, 1 milyon 148 bin işgünü); 1980 (84.832 işçi, 1 milyon 303 bin işgünü). Ancak greve çıkan işçi ve grevde geçen işgünü konularında resmi rakamlar arasında büyük farklar vardır. Çalışma Bakanlığı'na göre 1980 yılında grevde geçen işgünü sayısı 1 milyon 303 bin iken, DPT'ye göre 7 milyon 709 bin, Maliye Bakanlığı'na göre 4 milyon 298 bin, DİE'ye göre ise 5 milyon 409 bindir. Resmi kaynaklardan daha güvenilir bir kaynak olan *TÜBA İş-İşçi ve Çalışma Bülteni*'ne göre ise, 1979 yılında 39.901 işçi greve çıktı ve grevde geçen işgünü 2,2 milyondur. 1980 yılında ise 84.432 işçi greve çıktı ve grevde 7,7 milyon işgünü geçti. 1980 yılında greve çıkan işçilerin 62,8 bini DİSK'e bağlı sendikalara, 18,7 bini Türk-İş'e bağlı sendikalara, 127'si MİSK'e bağlı sendikalara ve 50'si de Sosyal Demokrat-İş'e bağlı sendikalara üyeydi. 1980 yılında grevde geçen 7,7 milyon işgününün 6,4 milyonu DİSK'e bağlı sendikalara, 1,0 milyonu da Türk-İş'e bağlı sendikalara üye işçilere aitti.²²

1980 yılında 24 Ocak istikrar programı sonrasında grevlerde büyük bir artış görüldü. 24 Ocak kararlarının ilan edildiği 25 Ocak 1980 günü 101 işyerinde 6414 işçi grevdeydi. 27 Haziran 1980 tarihinde ise grevdeki işçi sayısı 57 bini aşmıştı. Grevdeki işçi sayısı 29 Ağustos günü 54.266, 5 Eylül 1980 günü ise 53.644 oldu. 12 Eylül öncesinde Türkiye'de 178 işyerinde grev vardı. Bu işyerlerinde 54 bin işçi çalışıyordu. Bu işçilerin 47 bini DİSK'e bağlı sendikalara, 6 bini Türk-İş'e bağlı sendikalara üyeydi.

1980 yılının ilk sekiz ayında 131 bin işçinin grevleri hükümet tarafından ertelendi. Bu dönemde yürürlükte bulunan mevzuata göre, erteleme süresi sonunda greve çıkma hakkı doğuyordu. 12 Eylül darbesi grevleri yasaklamasaydı, 1980 yılında greve çıkan işçi sayısı en az 200 bini bulacaktı.

Grevci işçiler 15 Eylül günü işbaşı yaptılar.

²² Türkiye'de çalışma yaşamına ilişkin veriler arasındaki çelişkiler için bkz. Yıldırım Koç (1982). "Türkiye'de Çalışma Yaşamına İlişkin Veriler, Veri Kaynakları ve Özellikleri," *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, Yıl, Ankara: s.213-278.

İşçilere ve Sendikalara İlişkin Düzenlemeler

Bu dönemde çalışma yaşamına damgasını vuran, Halit Narin'in sözleriydi.

TİSK Yönetim Kurulu 22 Şubat 1983 günü toplanarak çalışma yaşamına ilişkin yasa tasarılarını görüştü. TİSK Başkanı Halit Narin, tasarıda grev hakkının kısıtlanmasına ilişkin bir soru üzerine şunları söyledi:²³ “20 yıldır biz ağladık, onlar güldü. Dengenin bozulduğu bir ortamda 12 Eylül'e gelen olaylar yaşandı. Grev hakkı ekonomik ve milli sınırları aştığı takdirde sınırlandırılmalıdır. Sendikalar, yalnızca sendikal faaliyet içinde kalmalıdır.”

TİSK'in 1972, 1974, 1976, 1978, 1980 ve 1982 yıllarında yapılan genel kurullarına sunulan çalışma raporlarında yer alan isteklerin en önemlileri şöyle sıralanabilir:²⁴ Asgari ücret, yan ödemeler de hesaba katılarak, bölgelere ve sektörler göre ayrı ayrı belirlensin. Herkese eşit ücret zammı yerine, üretime katkıya göre farklı ücret zammı sistemi yaygınlaştırılsın. Ücret zamları verimliliğe bağlansın; ücret artışları sınırlandırılsın; yan ödemeler azaltılsın. Emekli aylıkları düşürülsün. Çalışılmayan hafta tatili ve genel tatiller için ücret ödenmesin. Kıdem tazminatına yasal tavan getirilsin ve kıdem tazminatı fonu oluşturulsun. Genel tatil ve ücretli izinler azaltılsın. İş güvenliği denetimlerinde işyerlerinin kapatılması zorlaştırılsın. Sakat ve eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğü kaldırılsın. Toplu sözleşme uygulamasında sendikali-sendikasız işçi ayırımına son verilsin; dayanışma aidatı kolayca uygulanabilsin. Yönetime katılma uygulamalarına son verilsin. “Sendika enflasyonu” önlensin. Tek sendikaya üyelik getirilsin; üye fişleri merkezi bir birimde toplansın. Sendika aidatlarının miktarı sınırlandırılsın ve check-off sistemi kaldırılsın. Sendikalar, devletin idari ve mali denetimine açık olsun. Sendikalarla siyasi partiler arasındaki ilişki sınırlandırılsın. İşkolları yönetmeliği yasaya eklensin. Sendika yönetiminde görev alanların siyasi partilerin yönetiminde yer almaları halinde sendikadaki görevleri otomatik olarak düşsün. Sendikalar, işyerlerindeki yasadışı davranışlardan parasal ve hukuksal açılarından sorumlu tutulsun. İşkolu ve işyeri düzeyindeki iki toplu iş sözleşmesi yerine, tek bir toplu iş sözleşmesi yapılsın. Grev ertelemelerinin kapsamı genişletilsin; ertelenen grevlerde toplu iş sözleşmesi Yüksek Hakem Kurulu tarafından sonuçlandırılsın. Greve çıkan işçilerin ücretleri sendikalarınca ödensin. Herhangi bir işçi sendikasının toplu sözleşme yapabilmesi için işkolundaki toplam işçi

²³ *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1983.

²⁴ TİSK (1972). *IX. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara; TİSK (1974). *X. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara; TİSK (1976). *XI. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara; TİSK (1978). *XII. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara; TİSK (1980). *XIII. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara; TİSK (1982). *XIV. Olağan Genel Kurulan Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara.

sayısının belirli bir oranını temsil etme önkoşulu getirilsin. Toplu sözleşme görüşmeleri belirli bir süre içinde sonuçlandırılınsın. Hak grevi kalksın. Her grev kararından sonra grev oylamasına gidilsin. Grev kararının alınmasından sonraki belirli bir dönem içinde grevin uygulanması zorunluluğu getirilsin; grevin başlama tarihi önceden işverene bildirilsin. Emeklilik yaşı yükseltilsin.

TİSK, 1982 Anayasası hazırlık çalışmaları sırasında “sosyal devlet” anlayışına karşı çıktı ve bu kavramın Anayasadan çıkarılmasını istedi.²⁵ TİSK’in 1982 yılı Nisan ayında toplanan 14. Genel Kuruluna sunulan Çalışma Raporunda işçi haklarına ilişkin temel yaklaşım şöyle ifade ediliyordu:²⁶ “Geçmişte işveren-işçi ilişkilerine yaklaşımda daima işçilerin himayeye muhtaç olduğu görüşünün hakim olduğu bilinen bir gerçektir. Artık işçinin ezildiği, istismar edildiği iddialarının geçersizliği ortadadır. İşçilerin bugün ulaştığı seviye memurlara sağlanan imkanların çok çok üstündedir. Bunun yanında 3 milyona yakın işsiz varlığı düşünülürse, ülkemizde çalışan işçilerin mutlu bir azınlık teşkil ettiği söylenebilir. Bu durumu geçmiş tecrübeler ışığında artık savunmak mümkün değildir. Bu sebeple sosyal sorunlara yaklaşırken işçi lehine yorum kriteri terkedilmeli ve ülke yararı gözetilmelidir.”

Askeri yönetim döneminde sermayedar sınıfın bu isteklerinin büyük bölümü yerine getirildi.

19.9.1980 gün ve 2301 sayılı Yasa ile 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununu bazı maddeleri değiştirildi. 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun 2. maddesine şu fıkra eklendi: “Sıkıyönetim komutanlarının, bölgelerinde genel güvenlik, asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen ve hizmetleri yararlı olmayan kamu personelinin statülerine göre atanması veya işine son verilmesi, yerel yönetimde çalışanların görevden uzaklaştırılması veya işlerine son verilmesi hakkındaki istemleri ilgili kurum ve organlarca derhal yerine getirilir.”

Bu bent, 28.12.1982 gün ve 2766 sayılı Yasayla şu biçime dönüştürüldü: “Sıkıyönetim komutanlarının; bölgelerinde genel güvenlik, asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı olmayan kamu personelinin statülerine göre atanması veya işine son verilmesi, mahalli idarelerde çalışanların görevden uzaklaştırılması veya işlerine son verilmesi hakkındaki istemleri ilgili kurum ve organlarca derhal yerine getirilir. Bunlar hakkında, tabi oldukları 5434 sayılı T.C.Emekli Sandığı Kanunu veya diğer sosyal

²⁵ *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1982.

²⁶ TİSK (1982), s.19.

güvenlik kurumları hakkındaki kanun hükümleri uygulanır. Bu şekilde işlerine son verilen memurlar, diğer kamu görevlileri ve kamu hizmetlerinde görevli işçiler bir daha kamu hizmetlerinde çalıştırılmazlar.”

1985 yılı başlarında Adalet Bakanı tarafından yapılan bir açıklamaya göre, bu hükmeye dayanılarak 4667 işçi ve memur işinden çıkarılmıştı. 4509 kişi de bölge dışına gönderildi.²⁷ Böylece, bir taraftan baskılara boyun eğeceğinden kuşku duyulmayan işçiler ve memurlar için işten çıkarmada önce sıkıyönetim komutanlığından izin alınması gibi son derece gelişkin bir iş güvencesi sağlanırken, darbeye en ufak bir biçimde muhalefet edeceğinden kuşku duyulan insanlar hiçbir gerekçe gösterilmeden ve yargı yolu kapalı olmak üzere işten çıkarıldı.

1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası'nın sıkıyönetim komutanlarının yetkilerine ilişkin maddesinin “f” bendi 2301 sayılı Yasa ile 1980 yılında şu biçimde değiştirildi: “Grev, lokavt yetkilerinin kullanılmasını, irade beyanı, referandum gibi sendikal faaliyetleri sürekli olarak durdurmak veya izine bağlamak; Tahrip, yağma, işgal, fiili durum, boykot, iş yavaşlatması, çalışma özgürlüğünün kısıtlanması ve işyerlerinin kapatılması gibi hareketleri yasaklamak, önlemek veya önleyici tedbirler almak;”

1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun sıkıyönetim komutanlıklarının yetkilerine ilişkin maddesinin “g” bendindeki yetki ise, 1980 yılında 2301 sayılı Yasayla şu biçimde değiştirildi: “Kapalı veya açık yerlerde her türlü toplantıları veya gösteri yürüyüşlerini yasaklamak, izine bağlamak, yapılacağı açık ve kapalı yerleri tayin ve tahsis etmek, izine bağladığı her türlü toplantıyı kontrol altında tutmak veya izlemek, her türlü dernek ve teşekküllerin çalışmalarını durdurmak veya bunları izine bağlamak; yeni dernek kuruluşlarını izine bağlamak;”

Bu fıkra, 12.3.1982 gün ve 2632 sayılı Yasa ile aşağıdaki biçimi aldı: “Kapalı veya açık yerlerde her türlü toplantıları veya gösteri yürüyüşlerini yasaklamak, izine bağlamak, yapılacak açık ve kapalı yerleri tayin ve tahsis etmek, izine bağladığı her türlü toplantıyı kontrol altında tutmak veya izlemek, yeni dernek, resmi senetle kurulabilen vakıf ve teşekküllerin kuruluşlarını izine bağlamak, ayrıca her türlü dernek, vakıf ve teşekküllerin çalışmalarını durdurmak veya bunları izine bağlamak;”

²⁷ TÜBA, *İş, İşçi, Çalışma Bülteni*, No.495, 29 Nisan 1985.

17.10.1980 gün ve 2319 sayılı Yasa ile 854 sayılı Deniz İş Kanununun kıdem tazminatı ile ilgili maddesi değiştirilerek, kıdem tazminatı hakkına kısıtlamalar ve kıdem tazminatı miktarına tavan getirildi. Benzer bir düzenleme 17.10.1980 gün ve 2320 sayılı Yasa ile 1475 sayılı İş Kanunu kapsamındakiler için yapıldı. Böylece, 14.4.1980 ile 23.10.1980 tarihleri arasında kıdem tazminatı üzerinde bir tavan yokken, 23.10.1980 ile 31.12.1982 tarihleri arasında 30 günlük asgari ücretin 7,5 katı bir tavan getirildi. 10.12.1982 gün ve 2762 sayılı Yasa ile kıdem tazminatının tavanı en yüksek derecedeki devlet memurunun 1 yıllık hizmet karşılığı alacağı ikramiyeye eşitlendi.

24.12.1980 gün ve 2364 sayılı Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yeniden Yürürlüğe Konulması Hakkında Kanun ile süresi sona eren toplu iş sözleşmelerinin Yüksek Hakem Kurulu tarafından elden geçirilmesi düzenlendi. Böylece, 1963 yılından 1980 yılına kadar birçok toplu iş sözleşmesinde çeşitli alanlarda elde edilmiş kazanımların bazıları ortadan kaldırıldı ve 1984 yılında yeniden toplu pazarlık düzenine geçilmesi sonrasında bile bu hakların önemli bir bölümü geri alınamadı.

7.1.1981 gün ve 2370 sayılı Yasa ile Türk Ceza Kanununun bazı maddeleri değiştirildi. 765 sayılı Türk Ceza Kanununun 236. maddesi aşağıdaki biçimi aldı:

“Memurlardan veya işçi niteliğini taşımayan kamu hizmeti görevlilerinden üç veya daha fazla kimse aldıkları karar gereğince kanun hükümlerine aykırı olarak, memuriyetlerini terk eder veya vazifelerine gelmezlerse veya vazifelerine gelip de görevlerini geçici de olsa kısmen veya tamamen yapmazlar yahut yavaşlatırlarsa her biri hakkında dört aydan bir yıla kadar hapis ve ikibin liradan onbin liraya kadar ağır para cezasıyla birlikte muvakkaten veya müebbeten memuriyetten mahrumiyet cezası da hükmolunur.

“Başkaları tarafından alınan karara veya yayınlanan bildiriye uyarak yukarıdaki fıkrada yazılı fiilleri işleyen memurlara ve işçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerine de aynı ceza hükmolunur.

“Bu maddedeki eylemler dernek veya meslek kuruluşları yöneticilerinin bu yönde aldıkları karar veya yayınladıkları bildiriler üzerine vuku bulmuşsa, bu kararı alan veya bildiriye yayınlayanlara bir yıldan üç yıla kadar hapis ve üçbin liradan onbin liraya kadar ağır para cezası verilir. Fail memur ise müebbeten memuriyetten mahrumiyet cezasına da hükmolunur.”

6.3.1981 gün ve 2422 sayılı Yasa ile 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu değiştirildi. Bu Yasa ile kaybedilen hakların en önemlileri şunlardır: Ayakta yapılan tedavilerde ilaç bedellerinin yüzde 20’si sigortalıdan kesilmeye başlandı. Emekli aylığının hesaplanmasında son beş yıllık kazançların en yüksek üç yılının ortalaması yerine, beş yılın tümünün

ortalaması alınmaya başlandı. Yaşlılık aylığı taban oranı yüzde 70'den yüzde 60'a indirildi. Sigorta primi işçi payı yüzde 14'e çıkarıldı. Kurum sağlık yardımlarından yararlanacak olanların muayene başına bir ücret ödemesi uygulaması getirildi.

17.3.1981 gün ve 2429 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanunla daha önceden ücretli izinli sayılan 5,5 gün tatil olmaktan çıkarıldı. 20.4.1983 gün ve 2818 sayılı Yasayla, 23 Nisan günü (1 gün) yeniden ücretli genel tatil haline getirildi.

1.4.1981 gün ve 2443 sayılı Devlet Denetleme Kurulu Kurulması Hakkında Kanunla her düzeydeki işçi ve işveren meslek teşekküllerinde her türlü inceleme, araştırma ve denetleme yapma yetkisi verildi (M.2/d).

17.4.1981 gün ve 2448 sayılı Yasa ile 6772 sayılı Yasa değiştirilerek, yeraltı madenciliği dışındaki kamu kurum ve kuruluşlarında ikramiye sayısı, ilave tediye (yılda 52 yevmiye) ek olarak iki aylık ücret, diğer işyerleri için ise yılda toplam dört aylık ücret ile sınırlandırıldı (4.7.1956 Tarihli 6772 Sayılı Kanuna Bir Ek Madde Eklenmesi ve İşçilere Toplu Sözleşmeleri ile Verilecek İkramiyeler Hakkında Kanun).

22.7.1981 gün ve 2495 sayılı Bazı Kurum ve Kuruluşların Korunması ve Güvenliklerinin Sağlanması Hakkında Kanunla özel güvenlik teşkilatlarının kurulması öngörülüyordu. Yasanın 21. maddesi: "Özel güvenlik teşkilatı personeli, sendika, dernek ve siyasi partilere üye olamazlar. Bu yasağa uymayanların görevlerine ilgili kuruluşça son verilir," düzenlemesini getirdi. Yasanın 22. maddesi şöyleydi: "Özel güvenlik teşkilatı personeli, grevlere ve her türlü toplantı veya gösteri yürüyüşlerine, hiçbir şekilde katılamaz ve katılmaya teşvik edilemez ve zorlanamazlar." Yasanın 27. maddesi şöyleydi: "Özel güvenlik teşkilatı personeli, bağlı buldukları kuruluştaki grev veya lokavt uygulanması hallerinde, genel kolluk kuvvetlerine yardımcı olmak üzere, il valisinin görevlendireceği genel zabıta amirinin emrine girer ve kuruluş içinde kendilerine verilecek görevleri yapar. "

28.7.1981 gün ve 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanununa göre toplu iş sözleşmesi ve grev yasaktı: Madde 26. "275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununun 20nci maddesindeki yasak, Kurul hizmetlerinde de uygulanır."

4.11.1981 gün ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile üniversite öğretim elemanlarının siyasi partilere üyeliği yasaklandı, derneklere üyeliği kısıtlandı: Madde 59: “Yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları ile her düzeydeki öğrenciler siyasi partilere ve bunların her türlü yan kuruluşlarına üye olamazlar ve bir parti hesabına siyasi faaliyet gösteremezler. Kamu yararına olan dernekler dışında, herhangi bir derneğe üye olma, rektörün yazılı iznine bağlıdır.” Bu yasak ancak 2.7.1997 gün ve 4278 sayılı Yasa ile kaldırıldı.

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu 12.5.1982 gün ve 2670 sayılı Yasayla değiştirildi ve cezalar ağırlaştırıldı: “Madde 125/E: Devlet memurluğundan çıkarma cezasını gerektiren fiil ve haller şunlardır: (a) İdeolojik veya siyasi amaçlarla kurumların huzur, sükûn ve çalışma düzenini bozmak, boykot, işgal, engelleme, işi yavaşlatma ve grev gibi eylemlere katılmak veya bu amaçlarla toplu olarak göreve gelmemek, bunları tahrik ve teşvik etmek veya yardımında bulunmak.”

657 sayılı Yasada 26. madde 12 Eylül öncesinde şu şekildeydi: “Devlet memurlarının, kamu hizmetlerini aksatacak şekilde memurluktan birlikte çekilmeleri yasaktır.” 12.5.1982 gün ve 2670 sayılı Yasayla bu madde aşağıdaki biçimi aldı: “Madde 26: Bu Kanunun 21nci maddesi ile hükme bağlanan hakkın kullanılmasında birden fazla devlet memurunun toplu olarak söz ve yazı ile müracaatları ve şikayetleri yasaktır. Devlet memurlarının kamu hizmetlerini aksatacak şekilde memurluktan kasıtlı olarak birlikte çekilmeleri veya görevlerine gelmemeleri veya görevlerine gelipte Devlet hizmetlerinin ve işlerinin yavaşlatılması veya aksatılması sonucunu doğuracak eylem ve hareketlerde bulunmaları yasaktır.”

26.3.1982 gün ve 2645 sayılı Yasayla 4792 sayılı Sosyal Sigortalar Kurumu Kanunu değiştirildi. Sosyal Sigortalar Kurumu Yönetim Kurulundaki işçi temsilcisi sayısı 2’den 1’e düşürüldü. Ayrıca, SSK çalışanlarının temsilcisi ve emeklilerin temsilcisi, SSK Yönetim Kurulundan çıkarıldı. Yönetim Kurulunda atamalı üyeler çoğunluğa geçti. Diğer yasalarla yapılan değişikliklerle de SSK’nın hükümete bağımlılığı daha da artırıldı; SSK’nın yönetiminde işçi ve işveren temsilcilerinin gücü ve etkinliği iyice azaltıldı.

22.4.1983 gün ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunuyla, siyasi partilerin sendikalarla ilişkilerini yasaklayan Anayasa hükmü güçlendirildi. 66. maddede yer alan yasağa ek olarak, 92. maddede şu düzenleme getirildi: “Madde 92: Siyasi partiler, kendi siyasetlerini yürütmek ve güçlendirmek amacıyla, dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu

niteliğindeki meslek kuruluşları veya bunların üst kuruluşları ile siyasi ilişki veya işbirliği içinde bulunamazlar; bunlardan maddi yardım alamazlar veya bu kuruluşlara maddi yardım yapamazlar; bunlara destek olamazlar ve bu amaçlarla ortak hareket edemezler.” Bu yasaklar ancak 12.8.1999 gün ve 4445 sayılı Yasayla kaldırıldı.

Özel eğitim kurumlarına ilişkin 625 sayılı Yasa 16.6.1983 gün ve 2843 sayılı Yasayla şu biçimde değiştirildi (275 sayılı Yasa, eğitim ve öğretim kurumlarında grevi yasaklıyordu): “Madde 32: Özel öğretim kurumlarında grev yapılamaz, bu kurumlarda çalışan öğretmenler sendika kuramazlar ve sendikalara üye olamazlar.”

16.6.1983 gün ve 2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kanunuyla, toplantı ve gösteri yürüyüşleri ve greve ilişkin suç iddialarının da bu mahkemelerde yargılanacağı düzenlemesi getirildi (M.9/e/1. Bu düzenleme ancak 18.11.1992 gün ve 3842 sayılı Yasayla kaldırıldı).

TRT Yasası değiştirilerek, TRT Yönetim Kurulunda işçilerin bir temsilcisinin bulunması olanağı ortadan kaldırıldı (11.11.1983 gün ve 2954 sayılı Yasa).

İktisadi devlet teşekküllerine ilişkin 440 sayılı Yasada çok sayıda işçi istihdam edilen iktisadi devlet teşekküllerinin yönetim kurullarında işçileri temsilen bir üyenin bulunması öngörülüyordu. Önce 60 no.lu Kanun Hükmünde Kararname 440 sayılı Yasanın yerini aldı. Bu Kanun Hükmünde Kararnamenin yerini de 19.10.1983 gün ve 2929 sayılı Yasa aldı ve işçilerin temsiline son verildi.

4.10.1983 gün ve 2908 sayılı Dernekler Yasası ile çeşitli kısıtlamalar getirildi:

“Madde 39: Belli bir kurum ve kuruluşta çalışan kamu hizmeti görevlileri ile aynı veya ayrı kurum ve kuruluşta çalışsalar bile, belli bir mesleğe mensup olan kamu hizmeti görevlileri, ancak üyelerinin ortak sosyal, ekonomik, dinlenme, kültürel ve mesleki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ve sadece il ve ilçe merkezlerinde, dernek kurabilirler.”

“Madde 43: Derneklerin, yabancı ülkelerdeki dernek ve kuruluşların üyelerini Türkiye’ye davet etmesi veya yabancı derneklerin ve kuruluşların davetlerine uyararak üyelerini veya temsilcilerini yurt dışına göndermesi, Dışişleri Bakanlığının ve ilgili bakanlıkların görüşü alınarak İçişleri Bakanlığınca verilecek izne bağlıdır.”

Madde 43’ü ihlal etmenin yaptırımını 3 aydan 6 aya kadar hapis cezasıydı.

6.10.1983 gün ve 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu da önemli kısıtlamalar getirdi:

“Madde 15: Bir il sınırı içinde aynı günde birden çok toplantı yapılmak istenmesi halinde vali, emrindeki güvenlik kuvvetlerinin ve gerektiğinde yararlanabileceği diğer güçlerin bu toplantıların güvenlik içinde yapılmasını sağlamaya yeterli olmadığı kanısına varırsa, toplantılardan bir kısmını otuz günü aşmamak üzere bir kez erteleyebilir.”

“Madde 17: Bölge valisi, vali veya kaymakam, kamu düzenini ciddi şekilde bozacak olayların çıkması veya milli güvenlik gereklerinin ihlal edilmesi veya Cumhuriyetin ana niteliklerini yok etmek amacını güden fiillerin işlenmesinin kuvvetle muhtemel bulunması halinde veya devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile belirli bir toplantıyı yasaklayabilir veya iki ayı aşmamak üzere erteleyebilir.”

“Madde 21: Dernekler, vakıflar, sendikalar ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyemezler.”

25.10.1983 gün ve 2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu olağanüstü hal bölgesinde grevlerin 1 aya kadar ertelenmesine olanak tanıyordu. 425 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile bu süre 3 aya çıkarıldı.

1982 Anayasası (7.11.1982), 2821 sayılı Sendikalar Kanunu (5.5.1983) ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunuyla (5.5.1983) işçi hakları önemli alanlarda daha da kısıtlandı.

1982 Anayasası, Milli Güvenlik Konseyi tarafından atanmış bir Danışma Kurulu tarafından hazırlandı. Hazırlanan taslak metin Danışma Meclisi'nde oylanarak kabul edildi ve Milli Güvenlik Konseyi'ne sunuldu.

Anayasa Tasarısının Danışma Meclisi'ndeki oylaması sırasında, Türk-İş'ten Mustafa Alpdünder, Feridun Şakir Ögünç ve Vahap Güvenç, açıkça “hayır” oyu kullandılar.

Türk-İş, 1982 Anayasa taslağı ortaya çıkıncaya kadar, 12 Eylül Darbesi'nin yalnızca DİSK'e ve komünistlere vuracağını, sıkıyönetim döneminde işçi hak ve özgürlükleri konusundaki kısıtlamaların geçici olduğunu düşünüyordu. Taslak ortaya çıktığında cılız bir tepki gösterdi. Türk-İş'in askeri yönetim döneminde tepkisini ifade ettiği tek olay, 8 Eylül 1982 günü Ankara'da Arı Sineması'nda yaklaşık 1700 kişinin katılımıyla düzenlenen Anayasa tasarısı

eleştiri toplantısıdır. 8 Eylül 1982 tarihinde Ankara’da Arı Sineması’nda düzenlenen toplantıya 1700 Sendika Genel Merkez ve Şube Yöneticisi katıldı. Genel Başkan Şevket Yılmaz yaptığı konuşmada, “kravatları çıkarır atarız, tulum sırtımızda, 67 ilde yalnızca siyaset yaparız,” dedi. Bu dayanaksız tehdidi kimse ciddiye bile almadı. Aynı dönemde bazı sendikacılar askeri yönetime yaranabilme çabası içinde, silahlı kuvvetleri güçlendirme vakıflarına önemli miktarlarda bağışta bulunuyorlar ve Atatürk heykelleri yaptırıyorlardı.

Sermayedar sınıfın istekleri doğrultusunda hazırlanan Anayasa tasarısı Danışma Meclisi’nde kabul edildikten sonra, Milli Güvenlik Konseyi bazı noktalarda değişiklik yaptı. Anayasa tasarısında, “üye aidatını sendikaya doğrudan öder” hükmü yer alıyor ve “check-off” sistemi kaldırılıyordu. Bu düzenleme kaldırıldı. Anayasa tasarısında, “en çok beş işçi çalıştırılan küçük işyerlerinde toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt yapılamaz” hükmü yer alıyordu. Bu hüküm kaldırıldı. Tasarıda, bir grevin 60 gün devam etmesi halinde taraflardan birinin veya Çalışma Bakanının başvurusu üzerine Yüksek Hakem Kurulu’nun uyuşmazlığı sonuçlandıracağı hükmü bulunuyordu. Bu hüküm de kaldırıldı.

Milli Güvenlik Konseyi’nin yaptığı bir değişiklik, 1990 yılında kamu çalışanları sendikacılık hareketinin gelişmesine olanak sağladı. Danışma Meclisi’nde kabul edilen Anayasa tasarısında (M.139) şu hüküm yer alıyordu: “Kamu hizmeti görevlileri... siyasi partilere ve sendikalara üye olamazlar.” Bu yasak, Milli Güvenlik Konseyi tarafından kaldırıldı.

Anayasa metni halkoyuna sunuldu. Ancak Anayasa’yı eleştirmek fiilen yasaklandı. Halka sunulan ikilem şöyleydi: “Anayasaya ‘evet’ dersanız, bir yıl sonra parlamenter düzene geçilmesine izin veririz. Anayasaya ‘hayır’ dersanız, bunu parlamenter düzene geçilmesini istemediğiniz biçimde yorumlarınız ve askeri yönetimi sürdürürüz.” Türk-İş, askeri yönetimle karşı karşıya gelmemek ve sivil yönetime bir an önce geçilmesini sağlayabilmek amacıyla, sandık başına gidilmesi çağrısını yaptı. Türk-İş yöneticileri, askerleri etkileyemediklerini görmüşlerdi. Beklentileri, sivil yönetime bir an önce geçilmesi sonrasında, sıkıyönetim döneminde yaşanan olumsuzlukların bir biçimde aşılabileceğiydi. Dünyadaki ve ülkedeki köklü değişiklikleri kavrayamayan sendikacılar, 1983 Kasım seçimlerinde iktidara gelecek sivil partinin, geçmişte Adalet Partisi’yle ilişkilerde olduğu gibi, sendikalarla diyaloga açık olacağını zannediyorlardı. Yanıldılar.

Türk-İş yönetiminin “belayı savmak” kabilinden kabullendiği 1982 Anayasası, sendikal hak ve özgürlüklere büyük darbe indirdi.

Anayasanın 18. maddesi zorla çalıştırmayı olanaklı hale getirdi. 1961 Anayasasında bu konu şöyle düzenlenmişti (Madde 42): “Angarya yasaktır. Memleket ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda vatandaşlık ödevi niteliği olan beden veya fikir çalışmalarının şekil ve şartları, demokratik esaslara uygun olarak kanunla düzenlenir.” 1982 Anayasasında bu konu şöyle düzenlendi (Madde 18): “Hiç kimse zorla çalıştırılmaz. Angarya yasaktır. Şekil ve şartları kanunla düzenlenmek üzere hükümlülük veya tutukluluk süreleri içindeki çalışmalar; olağanüstü hallerde vatandaşlardan istenecek hizmetler; ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen vatandaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmaları, zorla çalıştırma sayılmaz.”

Anayasanın 51. maddesi ile, işçi sendika ve üst kuruluşlarında yönetici olabilmek için, en az on yıl bilfiil işçi olarak çalışmış olma koşulu getirildi. Bu koşulun uygulanması, sendika yöneticilerine karşı bir tehdit olarak kullanıldı. Birden fazla sendikaya aynı anda üye olma yasağı getirildi.

Madde 51: “İşçiler ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma hakkına sahiptirler.

“Sendikalar veya üst kuruluşlarını kurabilmek için kanunun gösterdiği bilgi ve belgelerin, kanunda belirtilen yetkili mercie verilmesi yeterlidir. Bu bilgi ve belgelerin kanuna aykırılığının tespiti halinde yetkili merci, sendika veya üst kuruluşun faaliyetinin durdurulması veya kapatılması için mahkemeye başvurur.

“Sendikalara üye olmak ve üyelikten ayrılmak serbesttir.

“Hiç kimse sendikaya üye olmaya, üye kalmaya, üyelikten ayrılmaya zorlanamaz.

“İşçiler ve işverenler aynı zamanda birden fazla sendikaya üye olamazlar.

“Herhangi bir iş yerinde çalışabilmek, işçi sendikasına üye olmak veya olmamak şartına bağlanamaz.

“İşçi sendika ve üst kuruluşlarında yönetici olabilmek için, en az on yıl bilfiil işçi olarak çalışmış olma şartı aranır.

“Sendika ve üst kuruluşlarının tüzükleri, yönetim ve işleyişleri, Anayasada belirlenen Cumhuriyetin niteliklerine ve demokratik esaslara aykırı olamaz.”

Anayasanın 52. maddesi ile, sendikaların siyasal partilerden destek alması ve onlara destek vermesi yasaklandı.

Madde 52: "Sendikalar, 13'üncü maddede sayılan genel sınırlamalara aykırı hareket edemeyecekleri gibi; Siyasi partilerden destek göremezler ve onlara destek olamazlar; derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçla ortak hareket edemezler.

"İşyerinde sendikal faaliyette bulunma, o işyerinde çalışmamayı haklı göstermez.

"Sendikalar üzerinde Devletin idari ve mali denetimi ile gelir ve giderleri, üye aidatının sendikaya ödenme şekli kanunla düzenlenir.

"Sendikalar gelirlerini amaçları dışında kullanamazlar; tüm gelirlerini Devlet bankalarında muhafaza ederler."

12 Eylül öncesinde bir işyerinde aynı anda hem işyeri, hem de işkolu toplu iş sözleşmesi uygulanabiliyordu. Anayasanın 53. maddesi ile aynı işyerinde aynı dönem için birden fazla toplu iş sözleşmesinin yapılması ve uygulanması yasaklandı. Aynı düzenleme 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununun 3. maddesi ile de getirildi. 2822 sayılı Yasanın 5. maddesi ile, toplu sözleşmelere, "kanun ve tüzüklerin emredici hükümlerine aykırı hüküm" konulamayacağı düzenlemesi getirildi. Böylece toplu pazarlık özgürlüğü daha da kısıtlandı.

Madde 53: "İşçiler ve işverenler, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler.

"Toplu iş sözleşmesinin nasıl yapılacağı kanunla düzenlenir.

"Aynı işyerinde, aynı dönem için, birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz."

Anayasanın 54. maddesi ile hak grevi yasaklandı. Bu yasak, 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunuyla daha da pekiştirildi. Anayasanın 54. maddesi ile lokavt, işverenlere anayasal bir yetki olarak tanındı. Halbuki 1961 Anayasasında işverenlerin lokavt yetkisinden söz edilmiyordu. Lokavt, 1963 yılında kabul edilen 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunuyla girmişti. Anayasanın 54. maddesi, grevde sendikanın kararı dışında işyerine verilen zarardan sendikayı sorumlu tuttu: "Grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikanın kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu, grev uygulanan işyerinde sebep oldukları maddi zarardan sendika sorumludur." 2822 sayılı Yasanın 47. maddesi bu düzenlemeyi yineledi. 12 Eylül öncesinde grev ertelemeleri sonucunda yeniden greve çıkılabiliirdi. 1982 Anayasası, grev ertelemelerini grev yasağı biçimine getirdi ve erteleme süresi sonunda yeniden greve çıkılması olanağını ortadan kaldırdı: "Grev ve lokavtın yasaklandığı hallerde veya ertelendiği durumlarda erteleme sonucunda, uyuşmazlık Yüksek Hakem Kurulunca çözülür." 2822 sayılı Yasanın 33. maddesinde bu yasak pekiştirildi ve "olağanüstü halin ilan edildiği bölgelerde grev ve lokavt ertelenmesi kararlarına ilişkin

davalarda yürütmenin durdurulmasına karar verilemez” hükmü getirildi. 54. madde, siyasi amaçlı grevi, dayanışma grevini, genel grevi, işyeri işgalini, işi yavaşlatmayı, verim düşürmeyi ve diğer direnişleri de yasakladı. Anayasanın 54. maddesi, grevkırcıları koruyan bir düzenleme daha getirdi: “Greve katılmayanların işyerinde çalışmaları, greve katılanlar tarafından hiçbir şekilde engellenemez.” Bu düzenleme 2822 sayılı Yasanın 38. maddesi ile daha da pekiştirildi. 38. madde ile “greve katılan veya lokavta maruz kalan işçilerin, işyerine giriş çıkışı engellemeleri veya işyeri önünde topluluk teşkil etmeleri” de yasaklandı. 2822 sayılı Yasa, grev gözcülerinin sayısına kısıtlama getirdi, grev yerlerine, “bu işyerinde grev vardır” dışında pankart asılmasını ve grev gözcüleri için kulübe, baraka ve çadır gibi barınma vasıtalarının kurulmasını yasakladı (Madde 48).

Anayasanın 82. maddesi, milletvekilliği ile sendika yöneticiliğini bağdaşmaz görevler olarak kabul etti. Böylece, milletvekili seçilen sendika veya bunların üst kuruluşlarının yöneticilerinin bu görevlerinin sona ermesi öngörüldü. Bu düzenleme, sendikaların gücünün Meclis’e yansıtılmasına engel oldu.

Anayasanın kabulünden sonra, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edildi. Askeri yönetim döneminde kanun tasarıları önce Danışma Meclisi’nde görüşülüyor, orada belirli bir biçimi aldıktan sonra, Milli Güvenlik Konseyi’ne sunuluyordu. Bu iki kanun tasarısı, Danışma Meclisi’nde görüşülmeden Milli Güvenlik Konseyi’nde ele alındı. Milli Güvenlik Konseyi’nin tartışmalarına, Sosyal Güvenlik Bakanı ve Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide de katıldı. Sadık Şide, bu tartışmalar sırasında sendikal hak ve özgürlükleri koruma doğrultusunda hiçbir çaba göstermedi. Tam tersine, sendika genel kurullarında seçimlerin yargı denetimi yerine hükümet komiserinin gözetiminde yapılmasını önerdi; bu öneriye Kenan Evren karşı çıktı. Yargılaması süren DİSK ve bağlı sendikaların mal varlığının sakatlar ve korunmaya muhtaç çocuklar için kullanılmasını önerdi. Buna da MGK Genel Sekreteri Necdet Üruğ, mahkeme kararı olmaksızın böyle bir uygulamanın yapılamayacağını söyleyerek karşı çıktı.²⁸

2821 ve 2822 sayılı Yasalar 5 Mayıs 1983 günü Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edildi ve *Resmi Gazete*’de yayımlandıktan sonra yürürlüğe girdi.

²⁸ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, Cilt 9, 144. Birleşim, 2 Mayıs 1983, s.41 ve 145. Birleşim, 3 Mayıs 1983, s.103-104.

2821 sayılı Sendikalar Kanunuyla sendika üyeliği için noterin aracılığı koşulu getirildi (M.22). Bu uygulama sendikaya üye olmayı daha zor ve pahalı hale soktu.

2821 sayılı Yasa, sendika üye kayıt fişinin birer nüshasının Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına ve ilgili Bölge Çalışma Müdürlüğüne gönderilmesini (M.22) ve sendika yetki için başvurduktan sonraki 3 işgünü içinde işverene verilmesini (2822/13) öngörüyordu. 12 Eylül'den önce olmayan bu uygulama sendikal örgütlenme açısından birçok sakınca yarattı.

Sendikalar Kanunu, işçinin sendikaya ödeyeceği ödentilerinin genel kurullarca belirlenmesinde sınır getirdi ve sendika ödentisi dışındaki kesintileri (dayanışma fonu, toplu sözleşme zam farkı, üst kuruluş ödentisi) yasakladı (M.23).

12 Eylül öncesinde bir sendikanın fesholması durumunda mal varlığı bir başka işçi kuruluşuna devredilirdi (274/18). 2821 sayılı Yasayla bazı koşullarda İş ve İşçi Bulma Kurumu'na devredilmesi öngörülüyordu (M.46).

2822 sayılı Yasa, sendika üyesi olmayanların dayanışma aidatı ödeyerek sendikanın bağittamış olduğu toplu iş sözleşmesinden yararlanmasında sendikanın onayını kaldırdı; böylece sendikasızlaşma teşvik edildi.

2822 sayılı Yasa, sendikaların, temsil ettikleri işçiler adına toplu sözleşme yapma yetkisi almasını zorlaştırdı (M.12); toplu sözleşme görüşmelerini 60 günlük süre ile kısıtladı (M.21); ek masrafa yol açan ve hiçbir yararı olmayan arabuluculuk kurumunu getirdi (M.22). Tarım işkolu dışındaki işkollarında bir sendikanın işkolunda çalışan işçi sayısının yüzde 10'unu temsil etmeden yetki için başvurması olanaksız kılındı.

Türkiye'de 1983 yılına kadar yürürlükte kalan, ancak greve ilişkin hükümleri 12 Eylül 1980 tarihine kadar uygulanan 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununda da sendikal özgürlüklerle bağdaşmayan grev yasakları vardı. 2822 sayılı Yasa yeni yasaklar getirdi.

2822 sayılı Yasaya göre, sendikasız işçilerin grev hakkı yoktu. Greve işçiler değil, sendika karar verebilirdi; sendikanın yetkili organlarının kararı olmaksızın işçilerin yapacakları eylemler yasadışı grev kabul ediliyordu.

12 Eylül öncesinde özel sektör tarafından yerine getirilen su, elektrik ve havagazı üretim ve dağıtım işlerinde grev yasağı yoktu. 2822 sayılı Yasa, bu işyerlerini grev yasağı kapsamına aldı.

2822 sayılı Yasaya göre (M.29), termik santralleri besleyen linyit üretimi, tabii gaz ve petrol sondajı, üretimi, tasfiyesi, dağıtımını, üretimi nafta veya tabii gazdan başlayan petrokimya işlerinde, bankalarda, kamu kuruluşlarınca yürütülen şehir içi deniz, kara ve demiryolu ve diğer raylı toplu yolcu ulaştırma hizmetlerinde bulunan grev yasağı, 12 Eylül öncesinde yoktu.

12 Eylül öncesinde “Milli Savunma Bakanlığınca ve İçişleri Bakanlığı Jandarma Genel Komutanlığınca doğrudan doğruya işletilen iş yerlerindeki işçilerin ücret veya sair çalışma şartlarının, piyasada benzeri iş yerlerindeki ücret veya sair çalışma şartlarına nazaran işçilerin aleyhinde olduğunun yetkili işçi sendikası veya federasyonunun başvurması üzerine Yüksek Hakem Kurulunca tesbit edilmesi halinde, bu iş yerlerinde greve karar” verilebiliyordu (275/20/11). 2822 sayılı Yasa bu işyerlerinde kesin grev yasağı getirdi.

2822 sayılı Yasa, grev uygulamasının grev kararının alınması ve karşı tarafa tebliğ edilmesinden sonraki 60 günlük süre içinde uygulanabileceği hükmünü getirdi. Halbuki 12 Eylül öncesinde böyle bir zaman kısıtı yoktu ve sendika, grevi başlatmak için, işverenin en zayıf olduğu anı beklerdi.

2822 sayılı Yasa, grevin uygulanmasından 6 işgünü önce durumun noter kanalıyla işverene veya işveren sendikasına bildirilmesi koşulunu getirdi. Halbuki 12 Eylül öncesinde grevin ne zaman başlayacağı önceden bildirilmez, işverenin en zayıf olduğu anda grev başlatılırdı. Bu değişikliklerle, işverenin greve katılacak işçileri işten çıkarması, işe grevkırcı alması, fabrikayı başka yere taşıması olanağı tanındı.

12 Eylül öncesinde, bir grev sonrasında toplu iş sözleşmesi bağlanırken, toplu sözleşmeye, grevde geçen sürelerle ilişkin ücretlerin ödenmesi ve bu sürenin kıdem tazminatının hesabında

dikkate alınması konusunda hükümler konabilirdi. 2822 sayılı Yasa bu tür uygulamaları kesinlikle yasakladı: “Grev ve lokavt süresince hizmet akitleri askıda kalan işçilere bu dönem için işverence ücret ve sosyal yardımlar ödenemez, bu süre kıdem tazminatı hesabında dikkate alınamaz. Toplu iş sözleşmelerine veya hizmet akitlerine bunların aksine hüküm konulamaz.”

Türk-İş ve Hak-İş, 12 Eylül darbesinden 1983 yılı sonunda yapılan genel seçimlere kadarki dönemde, askeri yönetimin işçi haklarına ve sendikal hak ve özgürlüklere yönelik saldırılarına tepki göstermedi; darbeyi ve darbeci hükümetin politikalarını onayladı.

Askeri yönetim döneminde işçiler lehine yapılan birinci düzenleme, hizmet akitlerinin feshinde sıkıyönetim komutanlıklarından ön izin alınması zorunluluğuydu. İkinci düzenleme ise, 29.7.1983 günü 2869 sayılı Yasayla yapıldı. Bu Yasayla 1475 sayılı İş Kanununun bazı maddeleri değiştirildi. Kadınların evlendikleri tarihten sonraki bir yıl içinde kendi istekleriyle işten ayrılmaları durumunda kıdem tazminatlarını alabilmelerine imkan tanındı. Haftalık çalışma süresi, ücretlerde bir indirim yapılmaksızın, 48 saatten 45 saate indirildi. Çocukların çalışma yaşı da 12’den 15’e çıkarıldı.

Ücretler ve Çalışma Koşulları

12 Eylül döneminde uygulanan sıkıyönetimlerle sendikal faaliyetler durdurulmuş, her türlü grev ve grev-dışı eylem yasaklanmıştı. Ülkede tüm demokratik hak ve özgürlükler büyük baskı altındaydı. 1982 Anayasası’nın çalışma yaşamına ilişkin hükümleriyle 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu, darbe dönemi sona erdikten sonra işçi-işveren ilişkilerini kontrol altına almak amacıyla hazırlandı ve bu doğrultuda kullanıldı.

12 Eylül döneminde toplu sözleşme görüşmesi yapılamadı, sözleşme bağlanamadı. Süresi sona eren toplu iş sözleşmeleri, 9 üyeden yalnızca 2’sinin işçi temsilcisi olduğu Yüksek Hakem Kurulu’nda elden geçirildi. Bu elden geçirme sürecinde, 1963-1980 döneminde toplu iş sözleşmelerine konmuş birçok hak ortadan kaldırıldı.

Darbe sonrasında işçi ücretleri ve memur aylıklarında ani bir düşüş yaşanmadı. Birçok toplu iş sözleşmesinin uygulanmasına devam edildi. Bu toplu iş sözleşmelerinin çoğunda, yüksek enflasyon beklentisiyle, sözleşmenin ikinci yıl zamları yüksek tutulmuştu. Enflasyonda

sağlanan düşme nedeniyle, bazı işyerlerinde darbeye karşın gerçek ücretlerde bir artış görüldü.

Milli gelir, 1981 yılında yüzde 4,8, 1982 yılında yüzde 3,1 ve 1983 yılında da yüzde 4,2 oranında arttı.

DPT Sosyal Planlama Başkanlığı tarafından yapılan bir araştırmaya göre²⁹, Türkiye geneli net gerçek işçi ücreti 1981 yılında yüzde 17,5 oranında arttı; 1982 yılında yüzde 19,0 oranında azaldı ve 1983 yılında yüzde 7,0 oranında yükseldi. 1983 yılında ücretler, 1980 yılındaki düzeyin yüzde 1,7 üzerindeydi. Kamu kesimi işçilerinin net gerçek ücreti 1981 yılında yüzde 31,8 oranında arttı, 1982 yılında yüzde 14,3 oranında azaldı ve 1983 yılında yüzde 1,1 oranında yükseldi. 1983 yılındaki net gerçek ücret düzeyi, 1980 yılındakinin yüzde 14,2 üzerindeydi. TİSK'e bağlı işveren örgütlerinin üyelerinin istihdam ettiği işçilerin net gerçek ücretleri 1981 yılında yüzde 37,9 oranında arttı; 1982 yılında yüzde 6,6 ve 1983 yılında yüzde 0,5 oranlarında azaldı. 1983 yılındaki net gerçek ücret düzeyi, 1980 yılındakinin yüzde 28,3 üzerindeydi. Devlet memurlarının net gerçek aylıkları 1981 yılında yüzde 5,3 ve 1982 yılında yüzde 5,8 oranında azaldı; 1983 yılında yüzde 0,5 oranında arttı. 1983 yılındaki net gerçek aylıklar, 1980 yılındakinin yüzde 10,3 altındaydı.

Sonuç

12 Eylül darbesi döneminde ve özellikle ardından gelen ANAP iktidarları döneminde yaşanan hak kayıpları ve gerçek ücret düşüşleri, 1980'li yılların sonlarından itibaren Türkiye işçi sınıfının tavrında önemli değişikliklere yol açtı, sınıf bilincini ve mücadelesini geliştirdi.

KAYNAKÇA

Barış İ. Öz (2005). *Kalkınma Sürecinde Sektörel/Sendikal Dinamikler Örnek Olay: Türkiye Maden-İş Sendikası*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Canan Koç ve Yıldırım Koç (2008). *DİSK Tarihi, 1967-1980. Efsane mi, Gerçek mi?*, Ankara: Epos Yayınları.

Cüneyt Arcayürek (1986). *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-10, Demokrasi Dur 12 Eylül 1980 Nisan 1980 – Eylül 1980*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

²⁹ DPT Sosyal Planlama Başkanlığı (1988). *Memur, İşçi ve Emeklilerin Nominal Ücret Serileri (1963-1987)*, DPT:2119-SPB:411, Ankara.

- Çalışma Bakanlığı (1981). *Sayın Devlet Başkanı ve Milli Güvenlik Konseyi Üyeleri'ne Sunulan Briefing-19 Şubat 1981*, Ankara.
- Çalışma Bakanlığı Araştırma Kurulu İstatistik Servisi (Temmuz 1982). *Çalışma İstatistikleri Yıllığı-Temmuz 1982*, Ankara.
- DİE (1984). *Genel Nüfus Sayımı, 12.10.1980, Sosyal ve Ekonomik Nitelikler*, Yay.No.1072, Ankara.
- DPT (1982). *1982 Yılı Programı*, Yay.No.1832, Ankara.
- DPT Sosyal Planlama Başkanlığı (1988). *Memur, İşçi ve Emeklilerin Nominal Ücret Serileri (1963-1987)*, DPT:2119-SPB:411, Ankara.
- Fikret Yağmur (1981). *Kamu Kesimi Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Çalışmaları Raporu*, Ankara: DPT Sosyal Planlama Dairesi Planlama Şubesi Yayınları.
- Hak-İş (1981). 3. *Genel Kurul Çalışma Raporu, 19-20 Aralık 1981*, Ankara.
- Kenan Evren (1981). *Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in 12 Eylül 1980'den Sonra Yaptığı Konuşmalar (12 Eylül 1980-17 Ocak 1981)*, Ankara.
- Korkut Boratav (2007). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, (11. Baskı) Ankara: İmge Yayınevi.
- TİSK (1972). *IX. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara;
- TİSK (1974). *X. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara;
- TİSK (1976). *XI. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara;
- TİSK (1978). *XII. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara;
- TİSK (1980). *XIII. Olağan Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara;
- TİSK (1982). *XIV. Olağan Genel Kurulan Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara.
- Türk-İş (1982). *12. Genel Kurula Sunulan Çalışma Raporu*, Ankara.
- Yıldırım Koç (1982). "Türkiye'de Çalışma Yaşamına İlişkin Veriler, Veri Kaynakları ve Özellikleri," *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, Yıl, Ankara.
- Yıldırım Koç (1984). "Türkiye'de 1974-1980 Döneminde Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinde İşçi-İşveren İlişkileri," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Özel Sayı II, Prof.Dr.Cavit Orhan Tütengil'in Anısına Armağan*, İstanbul.
- Yıldırım Koç (1995). *Şeriatçılar, İşçi Hakları ve Hak-İş*, Ankara: Öteki Yayınları.
- Yıldırım Koç (2000). "12 Eylül Sonrasında İşçi Çıkarma Yasağı," *Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar (Tarihten Sayfalar)*, Ankara: Yol-İş Yayınları.
- Yıldırım Koç (1995). *Teslimiyetten Mücadeleye Türk-İş (1980-1992)*, Ankara: Öteki Yayınevi.
- Yol-İş Sendikası (1992). *4. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara.